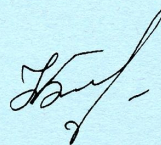

338.47:622.691.4(043)
3-33

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ІВАНО-ФРАНКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАФТИ І ГАЗУ

ЗАПУХЛЯК ІВАННА БОГДАНІВНА

УДК 330.342:622.691.4

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ
ГАЗОТРАНСПОРТНИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ
НЕСТАБІЛЬНОСТІ СЕРЕДОВИЩА ЇХ ФУНКЦІОНУВАННЯ**

Спеціальність 08.00.04 – економіка та управління підприємствами
(за видами економічної діяльності)

АВТОРЕФЕРАТ
на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Івано-Франківськ – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Івано-Франківському національному технічному університеті нафти і газу Міністерства освіти і науки України

Науковий консультант:

доктор економічних наук, професор
Шегда Анатолій Васильович,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, професор кафедри
економіки підприємства.

Офіційні опоненти:

доктор економічних наук, професор
Князь Святослав Володимирович,
Національний університет «Львівська
політехніка», завідувач кафедри
підприємництва та екологічної експертизи
товарів;

доктор економічних наук, професор
Ліпич Любов Григорівна,
Східноєвропейський національний
університет імені Лесі Українки, декан
інституту економіки та менеджменту;

доктор економічних наук, професор
Рєпіна Інна Миколаївна,
ДВНЗ «Київський національний
економічний університет імені Вадима
Гетьмана», професор кафедри економіки
підприємства.

Захист відбудеться «28» вересня 2017 р. о 10⁰⁰ на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 20.052.06 в Івано-Франківському національному технічному університеті нафти і газу Міністерства освіти і науки України за адресою: 76019, м. Івано-Франківськ, вул. Карпатська, 15, конференц-зал науково-технічної бібліотеки.

З дисертацією можна ознайомитись у науково-технічній бібліотеці Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу за адресою: 76019, м. Івано-Франківськ, вул. Карпатська, 15.

Автореферат розісланий «25» серпня 2017 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
д.е.н., професор

І. П. Кінаш

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. В умовах сьогодення результативність функціонування і розвиток підприємств усе більшою мірою визначається тим, наскільки їх система управління відповідає швидко змінюваним умовам. Кризові явища, які супроводжують функціонування практично усіх секторів економіки України, особливо вразили та послабили вітчизняний нафтогазовий комплекс. Спроби організаційно-економічного реформування нафтогазового комплексу, в тому числі розроблення численних програм з модернізації об'єктів ГТС України, на сьогодні не дали позитивних зрушень. Нестабільність зовнішнього середовища функціонування газотранспортних підприємств та одночасно неефективність внутрішньоорганізаційного менеджменту у відповідь на змінні умови середовища об'єктивно зумовлюють необхідність пошуку шляхів, методів, інструментів, які б допомогли передбачити та подолати кризові явища й забезпечити ефективність функціонування і розвиток цих підприємств.

Поглиблення теоретико-методологічних положень та розроблення практичних рекомендацій щодо забезпечення розвитку газотранспортних підприємств сприятиме підвищенню ефективності управління ними та формуванню внутрішньої стійкості системи в умовах нестабільності.

Теоретичні, методичні та прикладні аспекти дослідження розвитку підприємств, врахування фактора нестабільності, впливу ризикових і кризових ситуацій на стійкість їх розвитку знайшли відображення в наукових працях таких вітчизняних і зарубіжних авторів: І. Александрова, О. Алімова, О. Амоші, І. Ансоффа, О. Арєф'євої, М. Афанасьєва, І. Богатирьова, С. Блюміна, М. Васюткіної, О. Воскресенської, Р. Вотермана, А. Гальчинського, В. Геєця, Д. Гейла, Дж. Гелбрейта, П. Друкера, Р. Дункана, Ф. Емера, Ж. Зосимової, Н. Касьянкової, Т. Клебанової, С. Князя, Ф. Котлера, О. Кузьміна, Л. Ліпич, Л. Мельника, М. Мескона, Г. Мінцберга, Д. Норда, А. Полянської, М. Портера, І. Пригожина, А. Пушкаря, О. Раєвської, І. Рєпіної, Т. Рітерса, В. Рогожина, Е. Тріста, А. Томпсона, В. Трегобчука, А. Тридіда, Н. Шандової та ін. Проблемам теорії та практики ефективного функціонування і пошуку шляхів розвитку газотранспортних підприємств присвячено праці таких учених як О. Берлінг, Г. Гелєтуха, Л. Гораль, М. Данилюк, О. Дзьоба, А. Касич, Є. Крижанівський, В. Петренко, І. Чукаєва та ін.

У наукових розробках зазначених вітчизняних і зарубіжних учених фундаментально досліджено теоретичні аспекти управління розвитком підприємства. Однак, незважаючи на їх значний науковий доробок, потребують окремого більш глибокого розгляду методологічні та прикладні аспекти системного вивчення, узагальнення та аналізу шляхів забезпечення розвитку

підприємств, що дало б можливість в умовах нестабільного середовища їх функціонування знайти інструменти активізації внутрішніх джерел розвитку та забезпечити готовність підприємства до своєчасної адекватної реакції на зміни факторів зовнішнього середовища. Особливої актуальності це набуває для вітчизняних газотранспортних підприємств, що функціонують в умовах зростаючої нестабільності. Вагомість цієї обставини посилюється також необхідністю євроінтеграційних процесів та наявністю кризових явищ у функціонуванні більшості секторів економіки України.

Необхідність подальших теоретичних досліджень та розв'язання нагальних проблем існуючої практики в окреслених питаннях, невирішеність проблемних аспектів методологічного та прикладного характеру щодо забезпечення розвитку газотранспортних підприємств в умовах нестабільності визначили мету, завдання та логіку побудови дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано згідно з планами науково-дослідних робіт кафедри економіки природокористування і організації виробництва Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу за темами: «Теоретичні та прикладні засади формування механізму ефективного функціонування і оптимізації діяльності соціально-економічних систем паливно-енергетичного комплексу» (ДР № 0110U003990), в межах якої розвинуто теоретичні положення та методичні підходи до оцінювання інвестиційної привабливості підприємства в контексті забезпечення його подальшого розвитку; «Наукові та прикладні економіко-управлінські засади розвитку соціально-економічних систем на основі інноваційних трансформацій їх складових» (ДР №0114U004855), в межах якої розглянуто і систематизовано фактори зовнішнього середовища функціонування газотранспортних підприємств та здійснено теоретичні дослідження формування ланцюга цінності газотранспортних послуг і практичне оцінювання складу та структури витрат за його складовими (2015 р.); Комплексною цільовою програмою «Науково-організаційні засади нарощування видобутку вітчизняних нафти і газу та диверсифікації постачання енергетичних ресурсів для підвищення енергетичної безпеки України» (ДР 0115U007099), в межах якої розглянуто методичні та прикладні аспекти оцінювання енергоефективності процесу транспортування природного газу при різних типах приводів газоперекачувальних агрегатів, та кафедри економіки підприємства Київського національного університету імені Тараса Шевченка за темою «Макроекономічна стратегія реалізації європейського вектору економічного розвитку України: концептуальні засади, виклики та протиріччя» (ДР № 111U006456), у межах якої досліджено сучасний стан та виявлено

проблеми, які ускладнюють подальший розвиток вітчизняних газотранспортних підприємств у контексті євроінтеграційних процесів.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є поглиблення теоретико-методологічних положень та розроблення практичних рекомендацій, спрямованих на забезпечення розвитку газотранспортних підприємств в умовах нестабільного середовища їх функціонування.

Для досягнення зазначеної мети поставлено наступні завдання:

- удосконалити методологію дослідження розвитку підприємств в умовах нестабільності середовища їх функціонування;
- розвинути поняття «нестабільність зовнішнього середовища підприємства» та «розвиток підприємства»;
- адаптувати методику оцінювання рівня розвитку підприємства до особливостей функціонування газотранспортних підприємств і встановити рівень їх розвитку;
- дослідити сучасні тенденції, переваги та недоліки функціонування газотранспортних підприємств як суб'єкта природних монополій в Україні;
- обґрунтувати необхідність застосування та процедуру формування ланцюга цінності газотранспортних послуг;
- удосконалити діагностику зовнішнього середовища підприємства та виявити загрози і джерела розвитку газотранспортних підприємств;
- удосконалити методику і здійснити оцінювання рівня нестабільності зовнішнього середовища за критеріями нестабільності в розрізі компонент середовища;
- розробити інтегральний підхід до оцінювання готовності підприємства до змін та визначити готовність газотранспортних підприємств до змін на основі нечіткої логіки;
- обґрунтувати необхідність розвитку працівників як головного фактора у забезпеченні готовності підприємства до змін;
- розробити концепцію управління розвитком підприємства в умовах нестабільності середовища його функціонування;
- здійснити моделювання стійкості функціонування і розвитку газотранспортних підприємств з урахуванням нестабільності зовнішнього середовища та їх внутрішньоорганізаційної готовності до змін.

Об'єктом дослідження є процеси функціонування і розвитку підприємств у сучасних умовах.

Предметом дослідження є сукупність теоретико-методологічних, методичних та прикладних положень щодо забезпечення розвитку газотранспортних підприємств в умовах нестабільності середовища їх функціонування.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети в роботі використано систему загальнонаукових і спеціальних методів дослідження: історичний, діалектичний, логічного сходження від абстрактного до конкретного, зокрема, контент-аналіз – при дослідженні понять «розвиток підприємства», «нестабільність середовища» та характеристик нестабільності, підходів до управління розвитком підприємства; компаративний аналіз – при дослідженні сутності та особливостей розвитку підприємства, при виявленні переваг і недоліків функціонування газотранспортних підприємств як природної монополії; метод ієрархії – з метою систематизації факторів зовнішнього і внутрішнього середовища газотранспортних підприємств; метод експертних оцінок, STEEPLE-аналіз, ЕТОМ-аналіз – при діагностиці факторів зовнішнього середовища підприємства; синтез – з метою формування переліку показників для визначення характеристик нестабільності зовнішнього середовища та системи показників оцінювання рівня розвитку підприємства; метод нечітких множин, функція бажаності Харінгтона – для оцінювання внутрішньоорганізаційної готовності підприємства до змін; кореляційний аналіз – для оцінювання взаємозв'язку внутрішніх елементів підприємства; модель McKinsey-7S – для моделювання внутрішнього середовища підприємства; матричний метод, метод нечіткої кластеризації та емпіричної залежності – для моделювання стійкості розвитку підприємства.

Інформаційною базою дослідження є результати наукового пошуку розв'язання проблеми забезпечення розвитку підприємств у нестабільних умовах їх функціонування, наукові статті та монографічні дослідження вітчизняних та зарубіжних науковців; законодавчі й нормативні акти України, інформаційні та аналітичні матеріали вітчизняних та міжнародних економічних організацій; дані Державної служби статистики України, Міністерства палива та енергетики України, дані звітності НАК «Нафтогаз України», ПАТ «Укртрансгаз» та його філій, ПрАТ «Газтранзит» з іноземними інвестиціями; результати експертних опитувань та власних досліджень.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в розробленні та обґрунтуванні нових теоретичних положень, концептуальних і теоретико-методологічних підходів, практичних рекомендацій, спрямованих на забезпечення розвитку газотранспортних підприємств завдяки створенню необхідних умов для ефективних внутрішньоорганізаційних змін в умовах нестабільності середовища їх функціонування. Найсуттєвішими результатами дослідження, що відображають наукову новизну та виносяться на захист, є такі:

вперше:

- сформовано концепцію управління розвитком підприємства, яка ґрунтується на парадигмі управління змінами і включає змістовну, методологічно-цільову, оцінювально-діагностичну, організаційно-управлінську

компоненти як органічні складові процесу управління розвитком підприємства, та дає можливість враховувати ймовірні негативні впливи зовнішнього середовища, забезпечити внутрішньоорганізаційну готовність підприємства до змін та своєчасно й ефективно здійснити їх задля розвитку підприємства в умовах нестабільності;

- розроблено інтегральний підхід до оцінювання готовності підприємства до змін, в межах якого сформовано алгоритм і побудовано багатofакторну модель оцінювання готовності підприємства до змін з використанням положень теорії нечітких множин, розроблено інтервальні шкали вимірювання готовності до змін, що дозволило визначити інтегральний показник готовності газотранспортних підприємств до змін, виявити причини неготовності до змін окремих складових підприємства та шляхи їх усунення або попередження;

- здійснено моделювання стійкості функціонування і розвитку газотранспортних підприємств з врахуванням їх внутрішньоорганізаційної готовності до змін та рівня нестабільності зовнішнього середовища, що дозволило визначити рівень стійкості їх розвитку на конкретний момент часу, приналежність до відповідного стану і зони стійкості, що є підґрунтям для вибору необхідних методів та інструментів управління підприємством з метою забезпечення переходу газотранспортних підприємств від менш стійкого стану до більш стійкого;

удосконалено:

- методологію дослідження розвитку підприємств в умовах нестабільності середовища їх функціонування, яка, на відміну від існуючих, враховує як особливості формування зовнішніх умов функціонування підприємства, так і готовність підприємства впроваджувати адекватні внутрішньоорганізаційні зміни, що дозволяє сформувавши ефективну систему управління розвитком підприємства;

- процедуру побудови ланцюга цінності газотранспортних послуг в частині врахування техніко-технологічних і організаційно-економічних особливостей функціонування газотранспортних підприємств, яка, на відміну від існуючих, дозволяє дослідити витрати газотранспортних підприємств з позиції їх участі у створенні майбутньої цінності для споживачів газотранспортних послуг та одночасно виявити напрями зниження собівартості транспортування природного газу;

- діагностику зовнішнього середовища підприємства, яка, на відміну від існуючих, передбачає виокремлення трьох етапів: підготовчого, в межах якого формується науково-методична база для здійснення аналізу; оціночного, передумовою якого є аналітичне дослідження факторів зовнішнього середовища підприємства; рекомендаційно-контролінгового, який передбачає синтез результатів аналітики та розробку практичних рекомендацій щодо

необхідних управлінських дій з метою використання можливостей чи зниження загроз з боку зовнішнього середовища;

- методичний підхід до комплексного оцінювання рівня нестабільності факторів зовнішнього середовища функціонування підприємств, який, на відміну від існуючих, дозволяє оцінити нестабільність за компонентами у розрізі чотирьох критеріїв: складності, взаємозалежності, мінливості та невизначеності факторів, що дає можливість визначити їх джерела та характер, а відтак сформувати ефективну реакцію підприємства на зовнішні зміни;

набули подальшого розвитку:

- тлумачення понять «нестабільність середовища підприємства», «розвиток підприємства», зокрема нестабільність середовища підприємства розглянуто як існуючий стан зовнішнього середовища, що проявляється у зміні та порушенні гармонії його компонент; розвиток підприємства представлено як процес незворотної якісної зміни матеріальних і нематеріальних його властивостей, який відбувається в результаті взаємодії зовнішнього і внутрішнього середовища функціонування підприємства та забезпечує його постійну життєздатність за умов проведення адекватних внутрішньоорганізаційних змін;

- методика оцінювання рівня розвитку підприємства шляхом її адаптації до особливостей функціонування газотранспортних підприємств, що дало можливість врахувати специфіку процесу транспортування природного газу трубопроводами з точки зору техніко-технологічних і організаційно-економічних параметрів та виявити рівень їх розвитку в аспекті використання ресурсів, якості газотранспортних послуг та економічної ефективності функціонування, а також визначити інтегральний рівень їх розвитку;

- виявлення та узагальнення сучасних тенденцій функціонування газотранспортних підприємств як суб'єкта природних монополій на основі виокремлення їхніх найсуттєвіших рис, аналізу переваг та недоліків їх існування, що дало можливість виявити суперечності, які викликають труднощі в гармонізації відносин «держава – газотранспортні підприємства – споживачі», та розробити шляхи їх подолання;

- обґрунтування необхідності соціально-професійного розвитку персоналу, що в умовах нестабільності середовища господарювання є запорукою високої готовності працівників до змін та зниження опору до їх практичної реалізації як необхідної умови ефективного використання їхніх знань з метою забезпечення розвитку підприємства у постійно змінюваних умовах.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що теоретичні та методологічні положення дисертаційної роботи доведено до рівня конкретних пропозицій та методичних розробок щодо забезпечення розвитку газотранспортних підприємств за умов нестабільності і впроваджено в практику діяльності таких підприємств: НАК «Нафтогаз України» – для удосконалення

політики стратегічного планування і сприяння розвитку вітчизняних газотранспортних підприємств (довідка № 7-2-16 від 07.06.2016 р.); ПАТ «Укртрансгаз» – при розробці стратегічних планів розвитку ГТС України, зокрема результати діагностики зовнішнього середовища функціонування газотранспортних підприємств та рекомендації щодо застосування технологій проектного управління при реалізації інноваційно-інвестиційних проектів з модернізації та оновлення об'єктів ГТС (довідка №14011/16-004 від 04.11.2015 р.); пропозиції стосовно оптимізації внутрішніх елементів газотранспортних підприємств та оптимізації витрат на транспортування природного газу були враховані в практичній діяльності управлінь магістральних газопроводів ПАТ «Укртрансгаз» (довідка № 2783/45-06 від 22.10.2015 р. та довідка №2855/16-02 від 02.06.2016 р.); ПАТ «Газтрансит» з іноземними інвестиціями, зокрема, взято до уваги рекомендації щодо підвищення конкурентних переваг газотранспортних послуг за рахунок оптимізації витрат на транспортування природного газу з позицій забезпечення технологічного розвитку підприємства, розвитку персоналу та вдосконалення інфраструктури (довідка № 178 від 20.03.2016 р.); ПАТ «Укрспецтрансгаз» – розглянуто методику оцінювання нестабільності зовнішнього середовища та враховано потенційні загрози і можливості з боку зовнішнього середовища у процесі планування розвитку підприємства (довідка №1469/111 від 23.04.2016 р.). Пропозиції стосовно напрямів та практичних інструментів щодо здійснення ефективних внутрішньоорганізаційних змін на вітчизняних газотранспортних підприємствах відповідно до сучасних умов їх функціонування використані при підготовці матеріалів для комітетських слухань у Верховній Раді України на тему «Перспективи та шляхи нарощування видобутку вітчизняних нафти та газу для підвищення енергетичної безпеки України», що проводились 9.06.2015 р. Комітетом з питань паливно-енергетичного комплексу, ядерної політики та ядерної безпеки (довідка № 39-40 від 10.09.2015 р.).

Результати досліджень використовуються в навчальному процесі Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу при викладанні дисциплін «Організація та планування виробничо-комерційної діяльності» і «Управління проектами» (довідка № 38-20 від 12.07.2016 р.).

Особистий внесок здобувача. Наукові положення, висновки та рекомендації дисертаційної роботи є результатом особистих наукових досліджень автора та знайшли відображення у наукових публікаціях. Внесок автора у праці, опубліковані у співавторстві, конкретизовано у списку публікацій.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження оприлюднені на міжнародних науково-практичних

конференціях, зокрема: «Управління соціально-економічним розвитком держави, регіону, підприємства» (м. Полтава, 2013 р.); «Проблеми і перспективи розвитку підприємництва» (м. Харків, 2014 р.); «Соціально-економічні підсумки 2014 року: реалії та перспективи» (м. Львів, 2014 р.); «Економіка і менеджмент 2015: перспективи інтеграції та інноваційного розвитку» (м. Дніпропетровськ, 2015 р.); «Пошук ефективних механізмів промислового розвитку в контексті сучасної економічної теорії» (м. Київ, 2015 р.); «Теорія і практика стратегічного управління розвитком галузевих і регіональних суспільних систем» (м. Івано-Франківськ, 2015 р.); «Перспективи розвитку економічної системи в умовах нестабільності» (м. Дніпропетровськ, 2015 р.); «Сучасний стан, актуальні проблеми та перспективи розвитку обліку, контролю та аналізу» (м. Івано-Франківськ, 2015 р.); «Prospects of economic development in the global crisis» (Пловдив, Болгарія, 2015 р.); «Економіко-культурологічне позиціонування України в світовому глобалізаційному просторі» (м. Кошице, Словаччина, 2016 р.); «Економічні проблеми сучасності та стратегії інноваційного розвитку економіки» (м. Львів, 2016 р.); «Перспективи розвитку економіки в контексті євроінтеграційних процесів» (м. Одеса, 2016 р.); «Економіка та управління в нафтогазовому комплексі України: актуальні проблеми, реалії та перспективи» (м. Івано-Франківськ, 2016 р.).

Публікації. Основні положення та найвагоміші результати дисертаційної роботи висвітлені у 45 опублікованих працях. Загальний обсяг, що належить особисто автору, становить 38,64 друк. арк., з них: одна одноосібна монографія обсягом 17,53 друк. арк.; дві монографії у співавторстві (особисто автору належить 9,27 друк. арк.); 27 статей у наукових фахових виданнях, із них 4 індексовані в міжнародних каталогах та наукометричних базах; 2 – у міжнародних виданнях.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел. Обсяг повного тексту становить 555 сторінок (основний текст становить 396 сторінок), у т.ч. 60 таблиць, 64 рисунки, 7 додатків на 71 сторінці. Список використаних джерел складає 483 найменування на 55 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЙНОЇ РОБОТИ

У вступі дисертаційної роботи обґрунтовано актуальність обраної теми, сформульовано мету і завдання, визначено об'єкт, предмет і методи дослідження, розкрито наукову новизну, практичне значення та апробацію одержаних результатів.

У першому розділі «Теоретико-методологічні основи дослідження розвитку підприємств в умовах нестабільності» розкрито основні теорії

розвитку соціально-економічних систем та виявлено їх значення у дослідженнях розвитку підприємства; визначено поняття та досліджено параметри, які формують нестабільність середовища підприємства; сформовано методологію дослідження та концептуальні положення розвитку підприємства за умов нестабільності середовища його функціонування.

На основі розгляду концептуальних засад теорій розвитку соціально-економічних систем встановлено, що розвиватись може будь-яка соціально-економічна система, яка адекватно взаємодіє із зовнішнім середовищем, тобто здатна ефективно реагувати на зміни у ньому; володіє відмінними, притаманними тільки їй ознаками; основою якої є творча, досвідчена, інформована, культурна людина, а розвиток такої системи передбачає позитивні зміни.

У дисертаційній роботі акцентується увага на понятті «розвиток» як економічній категорії, що виражає процеси зміни якості системи, яким притаманні такі риси як покращення якісних характеристик та забезпечення стійкості системи, підвищення її впливу на інші системи та процеси, проходження таких змін у певному просторі та часі. З'ясовуючи суть процесу розвитку підприємства, використано поняття «нестабільність середовища функціонування підприємства», яке визначено як існуючий стан зовнішнього середовища, що виявляється у зміні та порушенні гармонії його компонент, який характеризується складністю, взаємозалежністю, мінливістю та невизначеністю його факторів щодо дії на конкретне підприємство та, як наслідок, об'єктивно проявляється у зміні функціонування окремих підсистем або підприємства загалом.

На основі аналізу визначень сутності поняття «нестабільність середовища» запропоновано розглядати зовнішнє середовище з точки зору його динаміки за такими параметрами: складність – велика кількість факторів, на які підприємство мусить реагувати, а також рівень варіативності кожного з них; взаємозалежність факторів (зміна одного фактора спричиняє зміни інших); мінливість – здатність набувати нових ознак, швидко змінюватись, зазнавати різних змін, які тривають недовго; невизначеність – обмежена кількість інформації про зовнішнє середовище та ймовірність її недостовірності.

Виходячи з теоретичних положень, які покладені в основу даного дослідження, зроблено узагальнюючий висновок, що функціонування і розвиток підприємств у сучасних умовах усе більшою мірою обумовлені тим, наскільки добре підприємство знає середовище свого функціонування і може прогнозувати його зміни в майбутньому, що є необхідною передумовою ефективного врахування дії його факторів та забезпечення розвитку.

Ґрунтуючись на загальних теоретичних положеннях розвитку як родового поняття та його трактуваннях у фаховій літературі, розвиток підприємства в

цьому дослідженні розглядається як процес незворотної якісної зміни матеріальних та нематеріальних його властивостей, який відбувається в результаті взаємодії зовнішнього і внутрішнього середовища функціонування підприємства та забезпечує його постійну життєздатність за умов проведення адекватних внутрішньоорганізаційних змін.

Здійснені теоретичні дослідження дали змогу концептуально виділити стабільний та нестабільний (кризовий) періоди розвитку, які зумовлені силою впливу факторів зовнішнього середовища. За умови впливу факторів у зоні толерантної дії стійкість функціонування підприємства не порушується. Підприємство, як правило, легко та швидко адаптується до незначних (допустимих для нього) змін. При дії факторів поза межами зони толерантності, індикатором якої є виникнення різного роду та рівня криз, нестабільність факторів зовнішнього середовища вкрай негативно впливає на діяльність підприємства, у такому випадку виникає об'єктивна необхідність швидкого, оперативного реагування на них. При готовності підприємства до змін спостерігається подолання негативного впливу факторів та перехід на якісно новий рівень функціонування, а при неготовності до змін – згортання діяльності і ліквідація підприємства.

Дослідження сучасних тенденцій розвитку соціально-економічних систем, до яких, безумовно, відносимо і підприємства, дозволило сформувати методологію дослідження розвитку підприємства в умовах нестабільності середовища (рис. 1), що заснована на: врахуванні підприємства і його середовища як цілісного об'єкта дослідження; розгляді процесів функціонування і розвитку підприємства як нероздільних, взаємодоповнюючих та взаємозалежних, ефективність яких залежить від ступеня, характеру, тривалості, результативності впровадження внутрішніх змін; виокремленні стабільних та нестабільних періодів розвитку підприємства залежно від сили впливу факторів зовнішнього середовища та готовності підприємства до змін як адекватної відповіді на таку дію; розгляді практичного вектора розвитку підприємства як тріади процесів «деструкції – кумуляції – конструкції», в основі яких знаходяться зміни.

Взаємопов'язуючи поняття «розвиток» та «стійкість», визначено характеристику стійкості функціонування і розвитку підприємства в умовах нестабільності зовнішнього середовища як здатність: приймати обґрунтовані рішення і здійснювати моделювання поведінки окремих підсистем (елементів) та підприємства загалом залежно від рівня нестабільності середовища та успішно їх реалізовувати; адаптуватися до змін зовнішнього середовища; здійснити адекватні зміни деяких підсистем (елементів) підприємства для забезпечення нового відносно стійкого стану; зберігати свою цілісність та продовжувати функціонування.

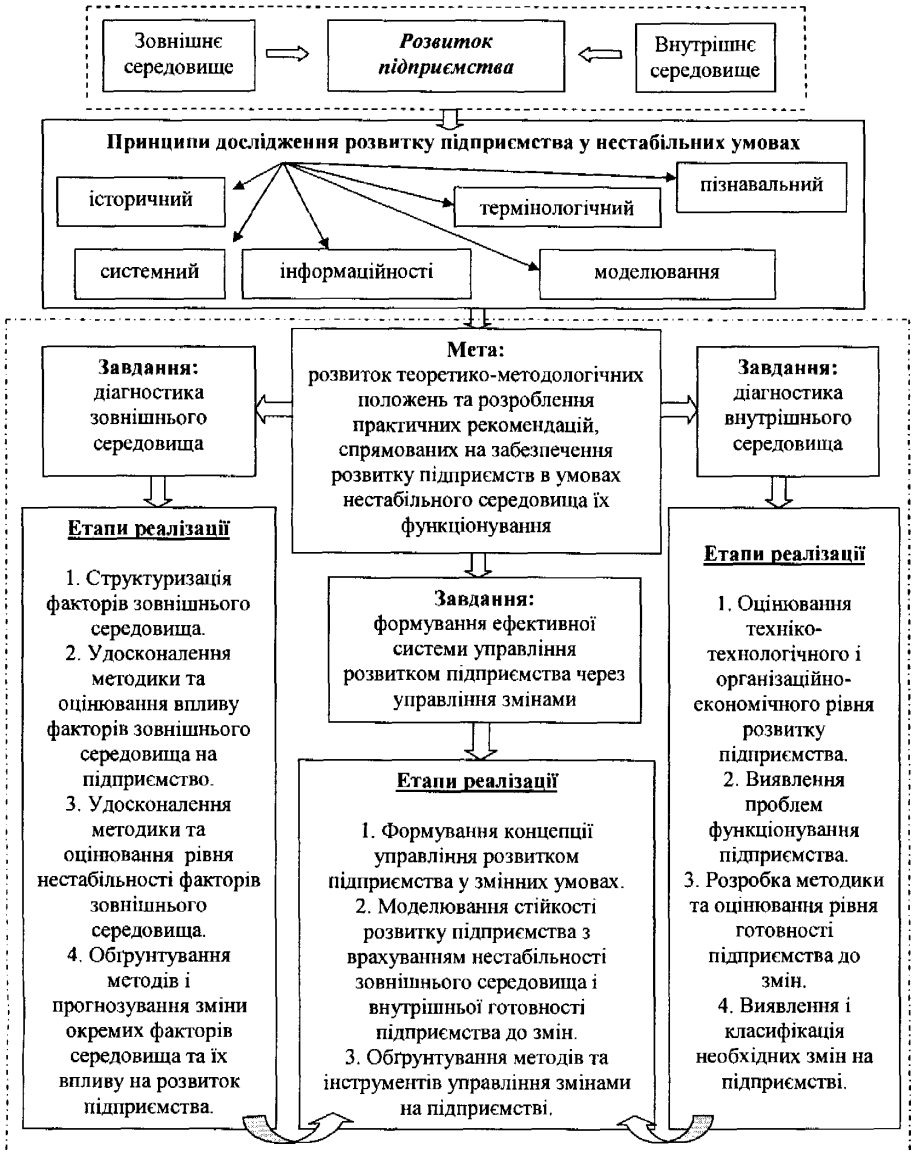

Рис. 1. Методологія дослідження розвитку підприємства в умовах нестабільності середовища його функціонування

Відтак визначено поняття «стійкість розвитку підприємства» як множину послідовних переходів підприємства у нові стійкі стани і режими функціонування на основі застосування внутрішніх механізмів, які дозволяють адаптуватись до допустимих змін у середовищі підприємства чи запобігти їх руйнівному характеру у разі непередбачуваних значних змін.

Доведено, що в основі забезпечення стійкості функціонування і розвитку будь-якої системи покладено поняття «гомеостазу». На основі розгляду суті поняття «гомеостаз» та відштовхуючись від його ключової ролі у забезпеченні стійкості розвитку будь-якої соціально-економічної системи, визначено гомеостаз підприємства як результат складного механізму взаємодії у сфері регулювання і координації, що охоплюють підприємство загалом та його структурно-функціональні складові зокрема, який забезпечує відносну постійність внутрішнього середовища підприємства в процесі його функціонування за обов'язкової наявності взаємозв'язку із зовнішнім середовищем. В основі гомеостазу лежать динамічні процеси, оскільки сталість внутрішнього середовища безперервно порушується і так само безперервно відновлюється. З огляду на це гомеостаз підприємства можна розглядати і як систему скоординованих реакцій, спрямованих на забезпечення, підтримання чи відновлення відносної стійкості внутрішнього середовища підприємства завдяки використанню адаптивних механізмів або формування нового стану внутрішнього середовища за допомогою біфуркаційних механізмів. У зв'язку з цим завдання забезпечення розвитку підприємства полягає у формуванні високої готовності підприємства до змін в умовах нестабільності факторів зовнішнього середовища.

У другому розділі «Особливості функціонування газотранспортних підприємств в сучасних умовах» розглянуто стан та проблеми розвитку вітчизняних газотранспортних підприємств (ГТП) в контексті євроінтеграційних процесів та здійснено оцінювання рівня їх розвитку; досліджено особливості функціонування ГТП як суб'єкта природних монополій, виявлено існуючі суперечності та шляхи їх подолання; побудовано ланцюг цінності газотранспортних послуг і з'ясовано витрати за його елементами, розглянуто екологічні аспекти функціонування ГТП.

Розгляд загальносвітових тенденцій ринку природного газу та внутрішніх особливостей його формування дозволив виокремити такі зовнішні виклики та загрози функціонуванню ГТП: зниження обсягів світового споживання природного газу; сповільнення темпів видобутку природного газу; зниження обсягів постачання природного газу трубопроводами; зростання обсягів транспортування скрапленого природного газу; будівництво газогонів в обхід України. Також позиції природного газу як на світовому, так і на національному ринку енергоресурсів послаблює міжпаливна конкуренція,

зокрема з боку вугілля та відновлювальних і нетрадиційних джерел енергії. Все це негативно впливає на розвиток вітчизняного ринку газу загалом та функціонування ГТС України зокрема.

Щодо внутрішнього стану газового сектору України, то впродовж останніх десяти років спостерігається зниження обсягів споживання природного газу та його транзиту до Європи майже вдвічі. Незважаючи на скорочення обсягів дефіциту газу з 22,1 млрд. м³ (2014 р.) до 15 млрд. м³ (2015 р.), коефіцієнт енергетичної залежності країни залишається досить високим – 42,98 %, що свідчить про скорочення ємності ринку природного газу в Україні та високий рівень її енергетичної залежності.

На основі аналізу існуючих в літературі підходів до оцінювання діяльності підприємств та рівня їх розвитку, базуючись на показниках, які характеризують техніко-технологічні і організаційно-економічні особливості підприємств, що транспортують природний газ трубопроводами, сформовано систему показників оцінювання рівня розвитку ГТП в розрізі трьох груп:

- показники використання ресурсів;
- показники, які характеризують процес транспортування природного газу;
- показники економічної ефективності функціонування ГТП.

В роботі визначено інтегральний показник розвитку ГТП, який на сьогодні становить 0,189 з можливої одиниці, відтак розвиток цих підприємств можна вважати незадовільним. Така ситуація склалася передусім через низький рівень економічної ефективності їх функціонування, оскільки останніми роками спостерігається значне скорочення обсягів транспортування природного газу, зниження показників ефективності використання ресурсів та виробничої потужності ГТП України, зростання витрат на енергоресурси (табл. 1).

Таблиця 1

Основні техніко-економічні показники діяльності ПАТ «Укртрансгаз»

Показник	Рік			
	2012	2013	2014	2015
Надходження газу в ГТС, млн. м ³	134 590,1	131 907,4	99 830,4	95 522,0
Рівень використання виробничих потужностей ПАТ «Укртрансгаз», %, у т.ч.:				
- пропускної здатності на вході	46,8	46,2	34,7	31,6
- пропускної здатності на виході	57,7	59,0	42,6	34,2
- активного обсягу підземних сховищ газу	48,6	45,1	37,0	53,8
Питома вага витрат на енергоресурси у складі операційних витрат, %	55,0	61,6	55,4	61,3
Питома вага послуг з транзиту природного газу до країн Європи до загального обсягу надання послуг з транспортування природного газу, %	63,3	66,1	62,0	59,2
Фінансовий результат від операційної діяльності, млн. грн.	1246,05	79,87	1658,94	6995,98

Враховуючи сучасні трактування поняття «природна монополія», а також вивчення видів монополій та їх характеристик, з'ясування особливостей функціонування ГТП в сучасних умовах, можна стверджувати, що нині їх функціонування має яскраво виражені ознаки адміністративної монополії, що пов'язано з державною власністю та застосуванням неринкового регулювання їх діяльності. Це, своєю чергою, спричинило цілу низку суттєвих недоліків їх функціонування (нерациональне господарювання та використання ресурсів, відсутність зацікавленості у застосуванні сучасних методів організації та управління, високий рівень собівартості транспортування природного газу, в тому числі витрат на паливний газ, низький рівень оновлення техніко-технологічної бази та інноваційності діяльності, неефективне управління компанією та ін.).

Як і будь-який економічний процес, монопольне функціонування ГТП має суперечливий характер, що зумовлено конфліктом інтересів монополії, держави та суспільства. Це виражається у тому, що монополістичні структури на угоду власним економічним інтересам завжди обмежують можливості інших суб'єктів економічних відносин, ігнорують інтереси споживачів, завищують тарифи та кінцеві ціни, нерационально споживають ресурси тощо. Тому реформування відносин «держава – газотранспортні підприємства – споживачі» є перспективним шляхом усунення недоліків функціонування ГТП як суб'єкта природних монополій. Зокрема, суть гармонізації інтересів держави полягатиме у забезпеченні енергетичної безпеки та задоволенні потреб економіки країни у природному газі; з боку газотранспортного підприємства – ефективності діяльності, забезпеченні рентабельності та конкурентоспроможності у співвідношенні з іншими газотранспортними системами чи альтернативними технологіями транспортування природного газу; з боку суспільства – якості природного газу та обґрунтованості (зниженні) тарифів і цін на природний газ.

У роботі обґрунтовано необхідність побудови ланцюга цінності газотранспортних послуг як одного з інструментів дослідження потенційних джерел створення вищої цінності для споживачів та одночасно зниження витрат на транспортування природного газу. Дослідження витрат за побудованим ланцюгом цінності газотранспортних послуг дозволило встановити, що у структурі витрат ГТП домінують витрати на транспортування і зберігання природного газу, проте практично не відбувається фінансування заходів з менеджменту персоналу, зокрема його розвитку, формування/підтримки виробничої і соціальної інфраструктури підприємства, технологічного розвитку, незначними є витрати на організацію і ведення зовнішньоекономічної і внутрішньозбутової діяльності (рис. 2).

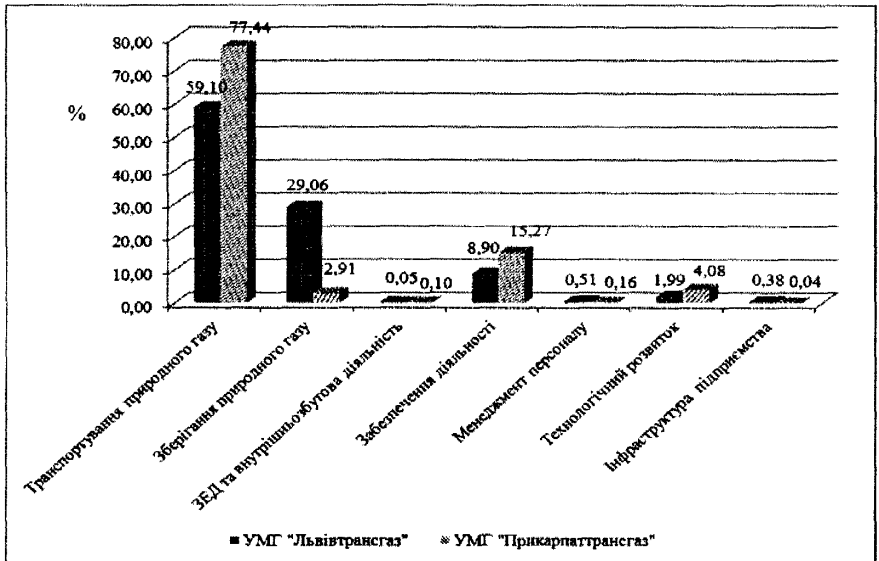

Рис. 2. Елементи структури витрат ГПП за ланцюгом створення цінності, 2015 р.

Незважаючи на важливу роль ГТС України в енергетичному забезпеченні як своєї держави, так і країн Європи, сьогодні спостерігається значне скорочення обсягів транзитного газу та зростання витрат на його транспортування, втрата стійких позицій ГПП на європейському ринку газу. Зовнішні виклики і загрози функціонуванню ГПП нині є суттєвими та такими, на які вони не мають впливу, тому саме активізація внутрішніх джерел їх розвитку в аспекті модернізації та оновлення техніко-технологічної бази, зниження витрат на транспортування природного газу, удосконалення організаційної структури, формування загальнокорпоративних цінностей і довіри, покращення менеджменту та стимулювання розвитку персоналу, екологізації діяльності є необхідною умовою забезпечення ефективності їх функціонування задля подальшого розвитку.

У третьому розділі «Теоретико-методичні аспекти діагностики зовнішнього середовища підприємств» здійснено декомпозицію факторів зовнішнього середовища функціонування ГПП, удосконалено діагностику зовнішнього середовища з позиції нестабільності його факторів та виявлення сили і напрямку їх впливу на підприємство, здійснено діагностику рівня нестабільності і впливу факторів зовнішнього середовища на функціонування і розвиток ГПП.

З метою обмеження спектра факторів та врахування лише тих, від яких вирішальним чином залежать ефективність функціонування і розвиток підприємства на основі використання теоретичних знань щодо суті і складу зовнішнього середовища підприємств, з урахуванням особливостей функціонування ГТП здійснено декомпозицію факторів зовнішнього середовища ГТП України, зокрема виокремлено три ієрархічні рівні: фактори глобального, макро- та мікрохарактеру; систематизовано фактори в розрізі семи компонент середовища; розглянуто інститути, організації, інституції, через які здійснюється взаємодія зовнішнього середовища і ГТП, та виявлено характер впливу факторів на функціонування і розвиток цих підприємств. Все це дозволяє відповідним фахівцям та керівному складу підприємства здійснити діагностику факторів зовнішнього середовища з позиції сили їх впливу, а також рівня нестабільності стосовно ГТП України.

Удосконалено діагностику зовнішнього середовища підприємств, яка передбачає виокремлення трьох етапів: підготовчого, в межах якого формується науково-методична база для здійснення аналізу; оціночного, передумовою якого є аналітичне дослідження факторів зовнішнього середовища підприємства; рекомендаційно-контролінгового, який передбачає розробку практичних рекомендацій щодо необхідних управлінських дій з метою використання можливостей чи зниження загроз з боку зовнішнього середовища, та обґрунтування міри їх реалізації, що є дієвим науково-практичним інструментом в руках менеджерів підприємства в аспекті протидії негативному впливу зовнішнього середовища чи використання дії його факторів як джерел розвитку підприємства в умовах їх динамічної зміни. Поряд із цим запропоновано здійснювати діагностування зовнішнього середовища підприємств на основі комбінації елементів методик STEEPLE-аналізу, ETOM - аналізу, застосування методу експертних оцінок, анкетування, рейтингових оцінок і рангової кореляції.

Дослідження впливу факторів зовнішнього середовища на розвиток ГТП показали, що як сьогодні, так і в найближчому майбутньому найбільшу загрозу для їх розвитку становлять фактори економічної (посилення інфляційних процесів, зростання цін на природний газ, зниження конкурентоспроможності ГТП), екологічної (посилення негативного впливу природно-кліматичних факторів на стан та умови експлуатації об'єктів ГТС, зниження рівня екологічної безпеки транспортування природного газу, розробка світових покладів газу, транспортування яких з т. з. потреби залучення вітчизняних транспортних можливостей відсутня), соціально-демографічної (трудова та інтелектуальна міграція, старіння населення, зниження частки працездатного населення) і політичної (політична нестабільність у державі і світі,

недосконалість і мінливість системи енергетичного менеджменту країни) компонент.

Визначено джерела розвитку ГТП з боку дії факторів економічної компоненти, такі як: доступ до інвестиційних та кредитних ресурсів; диверсифікація постачальників природного газу; ефективне державне регулювання тарифів на транспортування природного газу та цін на газ; покращення фінансування програм з модернізації об'єктів ГТС; з боку соціально-демографічної компоненти – підвищення освітнього рівня населення і якості підготовки фахівців для газової галузі; підвищення рівня життя та відповідальності у ставленні до праці населення; з боку технологічної – наявність у країні доступу до передових технологій, фокус газової галузі на інноваційному розвитку, наявність державних, регіональних та галузевих інноваційних програм і проєктів у науково-технічній галузі; з боку екологічної – розробка вітчизняних покладів нафти і газу, використання вигідного географічного розташування країни.

Запропонована система оцінювання нестабільності зовнішнього середовища (рис. 3) дозволила комплексно підійти до визначення рівня нестабільності середовища на основі чотирьох критеріїв (складності, взаємозалежності, мінливості та невизначеності) і в розрізі окремих компонент зовнішнього середовища, що дало можливість ідентифікувати конкретні фактори, які несуть загрозу з точки зору непередбачуваності їх змін та впливу на підприємство.

На основі результатів дослідження нестабільності зовнішнього середовища за чотирма критеріями в розрізі компонент з'ясовано, що найбільш складною є економічна компонента. Це викликано різноманітністю факторів економічного характеру, які впливають на функціонування та розвиток ГТП. Щодо взаємодії факторів, то фактори усіх компонент, окрім етичної, перебувають у тісному взаємозв'язку. Найбільш мінливими є фактори політичної та економічної компонент з позицій сприйняття їх змінності щодо розвитку ГТП. Високо мінливими є також фактори екологічної і технологічної компонент. Найбільш стабільними щодо ГТП є фактори соціально-демографічної та етичної компонент. Щодо рівня невизначеності, то найбільш невизначеними є фактори соціально-демографічної, етичної, правової та технологічної компонент (рис. 4).

Базуючись на отриманих результатах оцінювання рівня нестабільності факторів зовнішнього середовища ГТП, встановлено, що в найближчому майбутньому варто очікувати на подальше підвищення нестабільності зовнішнього середовища, передусім з боку факторів правової, технологічної та економічної компонент. Найбільш стабільними щодо ГТП є фактори соціально-демографічної та екологічної компонент.

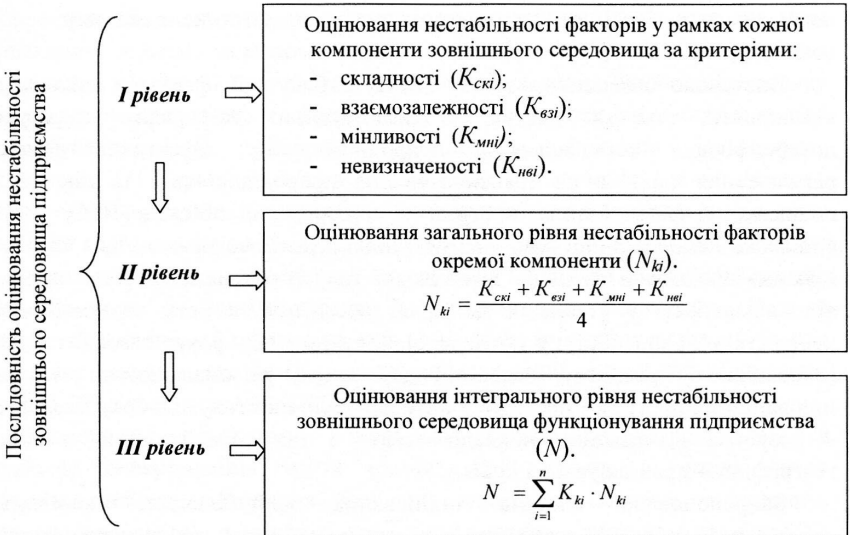

Рис. 3. Система оцінювання нестабільності зовнішнього середовища функціонування підприємства

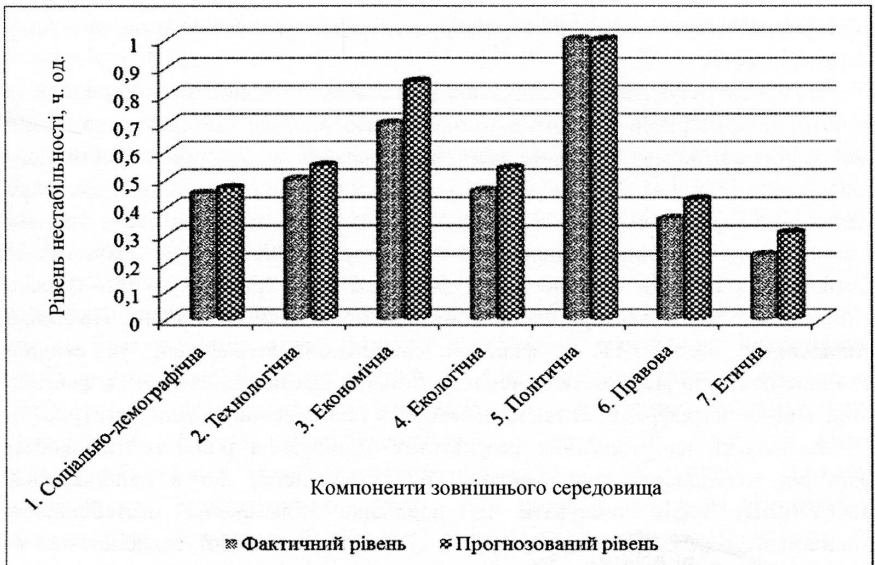

Рис. 4. Рівень нестабільності факторів зовнішнього середовища функціонування ГТП в розрізі компонент

Виявлення загроз і можливостей з боку факторів зовнішнього середовища функціонування ГТП та прогнозування рівня їх нестабільності дало підстави пропонувати фахівцям ПАТ «Укртрансгаз» ознайомитися з отриманими автором результатами досліджень, які слугують підґрунтям розроблення науково обґрунтованих управлінських рішень, прогнозування поведінки підприємства у тісному взаємозв'язку із його зовнішнім середовищем, що у майбутньому дозволить уникнути кризових ситуацій і забезпечити успішне його функціонування і розвиток.

У четвертому розділі «Теоретико-методологічні основи оцінювання готовності підприємства до змін» розроблено інтегральний підхід до оцінювання готовності підприємства до змін, висвітлено порядок застосування теорії нечіткої логіки, здійснено оцінювання готовності ГТП до змін та обґрунтовано необхідність соціально-професійного розвитку персоналу як головного фактора у забезпеченні готовності підприємства до змін.

Довготривале та ефективне функціонування підприємства забезпечується здатністю підприємства, з одного боку, створювати і підтримувати внутрішнє середовище у бажаному стані, а з іншого – формувати та підтримувати взаємозв'язки із нестабільним зовнішнім середовищем, нагромаджувати і передавати інформацію, досвід, знання з метою забезпечення подальшого розвитку завдяки внутрішньоорганізаційним змінам. Доведено, що саме через зміни відбувається перехід від одного стійкого стану підприємства до іншого, і за умови якісних зрушень можна стверджувати про розвиток підприємства, а успішна реалізація змін, своєю чергою, залежатиме від того, наскільки підприємство, з одного боку, як відносно відособлена система, а з іншого – як складова системи більш високого порядку, – готове до їх здійснення.

Узагальнення підходів до розгляду поняття готовності підприємства до змін дало змогу визначити готовність підприємства до змін як гармонізований стан усіх його підсистем, за якого вони здатні злагоджено відповісти на дію зовнішніх і внутрішніх факторів, застосовуючи адаптаційні чи біфуркаційні інструменти механізму управління змінами, зберігаючи при цьому ефективність свого функціонування і стійкість розвитку.

Розроблено інтегральний підхід до оцінювання готовності підприємства до змін, в межах якого сформовано алгоритм і побудовано багатофакторну модель оцінювання готовності підприємства до змін з використанням положень теорії нечітких множин (рис. 5), розроблено інтервальні шкали вимірювання готовності до змін, визначено готовність ГТП до змін на трьох ієрархічних рівнях та інтегральний показник їх готовності, виявлено причини неготовності до змін окремих складових підприємства та шляхи їх усунення або попередження.

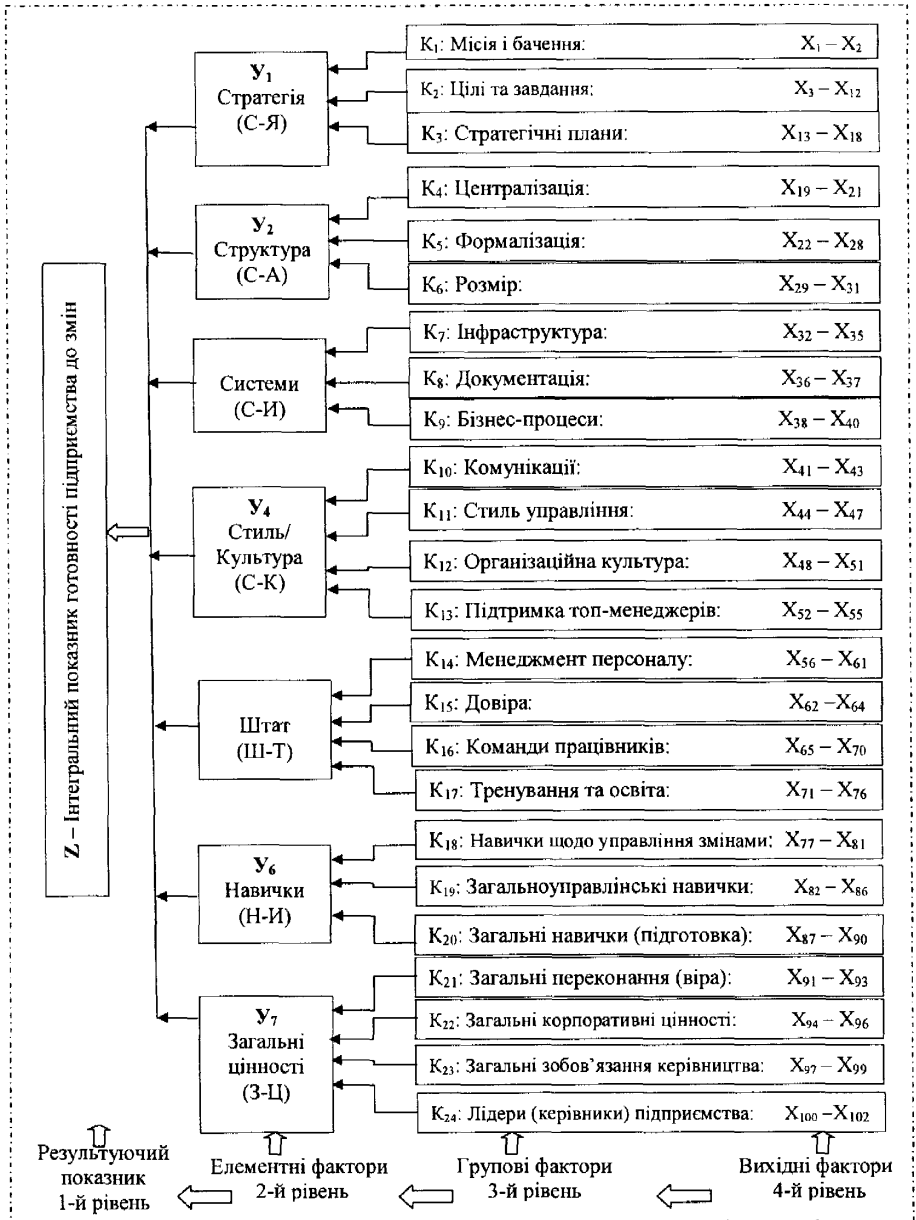

Рис. 5. Схема взаємодії ієрархічних рівнів нечітких змінних, включених до моделі оцінювання готовності підприємства до змін

Алгоритм оцінювання готовності підприємства до змін передбачає реалізацію таких етапів: 1. Формування концептуальної структурної моделі оцінювання готовності підприємства до змін. 2. Отримання оцінок вихідних факторів (характеристик) з використанням експертного методу. 3. Формалізація на основі використання методу нечіткої логіки групових факторів за запропонованою нами шкалою, яка передбачає сім рівнів готовності до змін: ідеальний, високий, вищий за середній, середній, нижчий за середній, низький, критичний. 4. Визначення рівня готовності кожного із семи елементів підприємства (стратегія, структура, системи, стиль/культура, штат, навички, загальні цінності) до змін (розвитку) за трьома рівнями готовності: високий, середній, низький. 5. Визначення інтегрального рівня готовності підприємства до змін, який враховує ієрархію і взаємозв'язок готовності до змін усіх елементів підприємства та оцінюється за шкалою: низький, середній та високий рівні готовності підприємства до змін. 6-7. Формування бази вхідних та вихідних правил для визначення рівня готовності до змін на кожному з етапів оцінювання. 8. Ідентифікація та інтерпретація рівня готовності ГТП до змін на трьох ієрархічних рівнях: ПАТ «Укртрансгаз», управління магістральних газопроводів (УМГ), лінійні виробничі управління магістральних газопроводів (ЛВУМГ). 9. Прийняття відповідних рішень щодо підвищення готовності підприємства до змін.

Здійснено обґрунтування доцільності і необхідності застосування апарату нечіткої логіки у процесі оцінювання готовності підприємства до змін, що в умовах нестабільності дозволить спростити процес прийняття рішень за умов невизначеності та великої кількості погано формалізованих факторів, оскільки етапи 3-8 запропонованої методики оцінювання готовності підприємства до змін пов'язані з використанням положень теорії нечітких множин.

Результати оцінювання готовності до змін ГТП на рівні ПАТ «Укртрансгаз», УМГ та ЛВУМГ показали, що нині найменш готовим до змін є апарат загальнокорпоративного управління в основному через відсутність довіри, системи фундаментальних цінностей, навичок управління розвитком корпорації у нестабільних умовах. Також низьким є рівень корпоративної культури, високоформалізованими – процедури, високим – рівень централізації прийняття рішень, що значно знижує рівень готовності до впровадження змін. Найбільш підготовленими до змін є УМГ, зокрема в частині кваліфікації персоналу, довіри, наявності цінностей тощо. Відсутність достатнього навчання працівників щодо управління змінами, невчасне доведення стратегічних цілей і завдань щодо їх реалізації, відсутність практики формування загальнокорпоративних цінностей, довіри і підтримки між працівниками є причинами дещо нижчого рівня готовності до впровадження змін ЛВУМГ.

На особливу увагу заслуговують так звані «м'які» елементи ГТП, оскільки саме вони безпосередньо залежать від персоналу підприємства. Саме відсутність належної системи загальних цінностей, навичок, низький рівень соціально-професійних характеристик штатних працівників, неефективність стилю керування є головними причинами критичного рівня готовності ПАТ «Укртрансгаз» до змін. Отримані результати досліджень дають підстави стверджувати, що саме розвиваючи соціально-професійні характеристики персоналу на ГТП, мотивуючи і підтримуючи його, можна досягти високої готовності працівників до змін як необхідної умови ефективного використання їхніх знань і навичок з метою забезпечення розвитку підприємства у постійно змінюваних умовах.

Зазначимо і те, що за умов нестабільності середовища економічна свідомість працівника є суперечливою, що відображається в посиленні опору працівників тим чи іншим змінам на підприємстві. Розвиток людини, насамперед як соціально-духовної, є ключовим у розвитку підприємства, і саме відсутність взаємообумовленості розвитку людини та підприємства як цілісної системи на ГТП призводить до деградації колективів, перевитрачання ресурсів, зниження раціоналізаторської та винахідницької діяльності, самоусунення працівників від відповідальності, неможливості та небажання кар'єрного росту, посилення опору змінам тощо.

Результати комплексної діагностики зовнішнього та внутрішнього середовища функціонування ГТП стали підґрунтям для декомпозиції необхідних внутрішньоорганізаційних змін у розрізі п'яти аспектів (техніко-технологічні, структурні, культурні, зміни, орієнтовані на персонал, і зміни бізнес-моделі), що є основою для ефективного управління змінами на даних підприємствах.

У п'ятому розділі роботи **«Розробка концепції управління розвитком підприємств в умовах нестабільності»** сформовано концепцію управління розвитком підприємства у нестабільних умовах, здійснено моделювання стійкості його розвитку, розглянуто підходи, методи та інструменти управління змінами на підприємстві та обґрунтовано необхідність інституційного забезпечення розвитку ГТП в умовах зростаючої нестабільності.

Проведений теоретичний аналіз досліджень з проблеми управління розвитком підприємства, результати прикладних досліджень дали змогу сформулювати науково-практичний зміст концепції управління розвитком підприємства в умовах нестабільності середовища його функціонування (рис. 6), в межах якої розглянуто такі компоненти: змістовну, методологічно-цільову, оцінювально-діагностичну, організаційно-управлінську, кожна з яких, будучи складовою цілісного процесу управління розвитком підприємства, разом з тим має певну мету і змістовне наповнення.

Рис. 6. Науково-практичний зміст концепції управління розвитком підприємства в умовах нестабільності

До основних засад управління розвитком ГТП, в сучасних умовах можна віднести такі:

1. Управління розвитком ГТП має відповідати як їх місії та завданням, так і загальнодержавним стратегіям в аспекті забезпечення енергетичної безпеки та незалежності України.

2. Стратегія розвитку ГТП повинна враховувати загальносвітові тенденції на ринку газу, розвиток нетрадиційних та відновлюваних джерел енергії, інших видів та способів транспортування природного газу.

3. Концепція управління розвитком має ґрунтуватись на комплексному підході, основними принципами формування якого повинні бути рівень нестабільності зовнішнього середовища та готовність керівництва до реалізації стратегічної поведінки, що відповідає зовнішнім умовам.

4. В основі ефективного управління розвитком має бути підвищення готовності до змін внутрішніх елементів цих підприємств, зокрема послаблення опору та посилення сприяння працівників до впровадження змін на основі побудови системи фундаментальних цінностей, підвищення культури, довіри і зростання професійної компетентності персоналу підприємства.

5. При обмеженості ресурсів і кризовому стані ГТП забезпечення стійкості їх функціонування і розвитку можливе за умов використання внутрішніх ресурсів, стрижнем яких є людина, здатна генерувати інноваційні ідеї, застосовувати інноваційні методи управління тощо.

6. Ефективне управління розвитком можливе лише за умов: гармонізації інтересів «держава – газотранспортні підприємства – споживачі» на основі інституціоналізації та екологізації їх діяльності; високого рівня професіоналізму керівників підприємства; запровадження системи постійно діючого моніторингу управління розвитком підприємства, що передбачає високий рівень вимог і об'єктивність в оцінюванні кадрів, наявність системи оцінювання діяльності керівників, структурних підрозділів, працівників тощо.

Визначено, що управління стійкістю розвитку підприємства в умовах нестабільності – це не що інше, як цілеспрямований вплив керівної системи на керовану задля забезпечення нового стійкого стану підприємства, який є більш якісним порівняно з попереднім і в основі якого лежать систематичні процеси змін.

З метою поглиблення методологічних засад дослідження розвитку підприємства з позиції його готовності відреагувати на зміни зовнішнього середовища, тобто з врахуванням тісного поєднання стану зовнішнього і внутрішнього середовища підприємства, класифіковано множини можливих станів стійкості його функціонування і розвитку на основі використання мови теорії множин і топології у вигляді матричної структури.

У рамках такої матричної структури, орієнтованої на знаходження зон станів стійкості розвитку підприємства (S_{ij} ; $i = \{1, 2, 3, 4, 5\}$; $j = \{1, 2, 3\}$; i – рівень нестабільності (N) зовнішнього середовища підприємства; j – рівень готовності до змін (R) внутрішнього середовища підприємства) та на його класифікацію, однозначний сенс здобуває і термін «процес» стосовно підприємства, що розуміється як його перехід від одного стійкого стану S_{ik} до іншого S_{kj} (формула 1):

$$S_{ik} \rightarrow S_{kj}; l, e \in i; k, f \in j, \quad (1)$$

де S_{ik}, S_{kj} – стійкі стани. Тобто мова йде про управління розвитком підприємства, яке розглядаємо як процес його переходу від менш стійкого стану $S_{ik}, l \in i, k \in j$ до більш стійкого $S_{kj}, l \in i, k \in j$ з урахуванням нестабільності зовнішнього середовища $N, (0 \leq N \leq 1)$ та оперуючи внутрішньою готовністю підприємства до змін $R, (0 \leq R \leq 1)$.

Перехід підприємства від менш стійкого стану $S_{ik}, l \in i, k \in j$ до більш стійкого $S_{kj}, l \in i, k \in j$ відбувається завдяки підвищенню його готовності до змін $R_i < R_{i+1}$, тобто управління стійкістю розвитку підприємства – це не що інше, як управління змінами на ньому та готовністю підприємства як системи до їх реалізації.

Використання методу субтрактивної кластеризації дозволило за ситуації, коли попередньо не відома кількість кластерів, на основі оцінювання густини точок навколо кожного центра кластера виокремити чотири зони стійкості функціонування і розвитку підприємства, що поглибило наші дослідження та дало змогу диференціювати стани стійкості функціонування і розвитку підприємства у межах зон.

За результатами кластеризації станів стійкості розвитку підприємства, вивчення досвіду моделювання залежностей, емпіричних досліджень, здійснених у роботі, обґрунтовано можливість відображення функціональної залежності стійкості розвитку підприємства від нестабільності зовнішнього середовища та внутрішньоорганізаційної готовності до змін. Для цього використано рівняння параболоїда:

$$S = 0,5 \cdot (R^2 + (1 - N)^2) \quad (2)$$

За наведеним рівнянням побудовано криву стійкості розвитку підприємства (рис. 7) та виокремлено чотири зони стійкості (табл. 2).

З метою забезпечення переходу підприємства від менш стійкого стану до більш стійкого сформовано механізм управління змінами на ГТП, в межах якого обґрунтовано підходи та методи управління змінами, адаптаційну та біфуркаційну складові механізму з відповідним набором інструментів, що є практичним рішенням завдання щодо забезпечення ефективної реалізації

системних змін на ГТП і послаблення опору підсистем підприємства їх впровадженню.

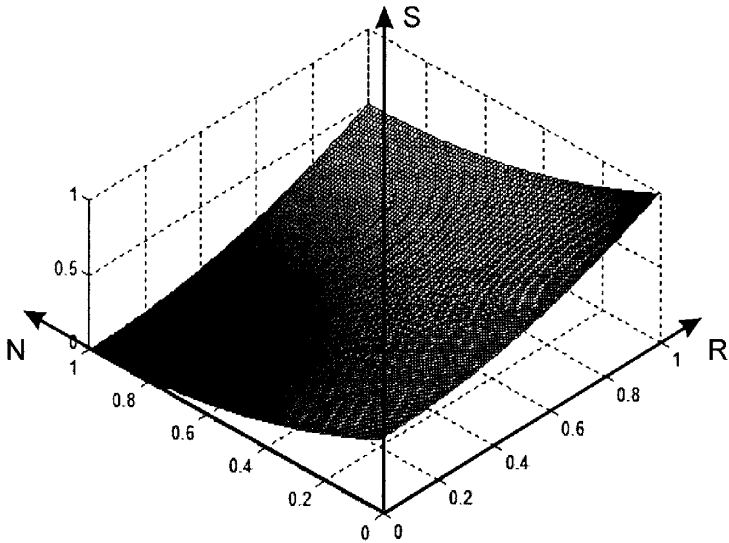

Рис. 7. Параболоїд стійкості функціонування і розвитку підприємства

Таблиця 2

Зони стійкості функціонування і розвитку підприємства

Зони	Аналітичний вираз опису зон стійкості функціонування і розвитку підприємства	Інтерпретація зон стійкості
I <i>Абсолютна стійкість</i>	$0,70 < S \leq 1,$ $R \geq 0,35,$ $N \leq 0,35.$	Стабільне функціонування і еволюційний розвиток підприємства
II <i>Достатня стійкість</i>	$0,20 < S < 0,70,$ $0 \leq R \leq 1,$ $0 \leq N \leq 1.$	Функціонування і розвиток підприємства на основі використання адаптаційних механізмів (адаптаційне функціонування і розвиток)
III <i>Низька стійкість</i>	$0,10 < S \leq 0,20,$ $0 \leq R \leq 0,9,$ $0,5 < N \leq 1.$	Функціонування підприємства має кризовий характер, революційний розвиток, який відбувається на основі використання біфуркаційних механізмів та можливий за наявності зворотних зв'язків.
IV <i>Катастрофічна стійкість</i>	$0,10 \leq S,$ $0 \leq R \leq 0,6,$ $0,7 \leq N \leq 1.$	Згорання діяльності і ліквідація підприємства, відсутність зворотних зв'язків.

Належне інституційне забезпечення сприятиме виникненню позитивних ефектів у процесі діяльності ГТП. Потреба інституціоналізації їх функціонування наочно постає при розгляді загальнодержавної стратегії щодо лібералізації ринку природного газу, зокрема щодо доступу приватного капіталу до об'єктів ГТС України, створення конкуренції між операторами потужностей ГТС. Така потреба стала особливо актуальною із прийняттям Закону України «Про ринок природного газу» і посилюється із поступовою реалізацією процесу входження України у Європейський економічний та енергетичний простір. Нині посилилась увага до соціально-етичної, політико-правової та інформаційної складових інституціоналізації функціонування ГТП, що сприятиме зниженню рівня невизначеності завдяки координаційному ефекту інститутів та полегшуватиме інтеграційні процеси ГТП.

ВИСНОВКИ

Результатами дисертаційної роботи є теоретичне узагальнення й розв'язання науково-прикладної проблеми щодо забезпечення розвитку ГТП в умовах нестабільності середовища їх функціонування. Проведене дослідження дозволило сформулювати такі висновки концептуального, методологічного і прикладного характеру, що спрямовані на вирішення основних завдань роботи відповідно до поставленої мети:

1. Обґрунтовано, що практичний вектор функціонування і розвитку підприємства обумовлений силою впливу, рівнем і характером нестабільності факторів його зовнішнього середовища. За таких умов підприємство як відкрита соціально-економічна система має володіти здатністю швидко реагувати на зміни у зовнішньому середовищі, мати відмінні, притаманні тільки йому ознаки, забезпечувати гармонійне співфункціонування із зовнішнім середовищем. На основі цього удосконалено методологію дослідження розвитку підприємств в умовах нестабільності середовища їх функціонування, яка, на відміну від існуючих, враховує як особливості формування зовнішніх умов функціонування підприємств, так і їх готовність впроваджувати адекватні внутрішньоорганізаційні зміни, що дозволило сформулювати ефективну систему управління розвитком підприємства у змінюваних умовах.

2. Поглиблено поняття «нестабільність середовища підприємства», «розвиток підприємства» в системі базових понять науки управління. Нестабільність середовища підприємства розглянуто як реально існуючий стан зовнішнього середовища, що виявляється у зміні та порушенні гармонії його компонент; розвиток підприємства представлено як процес незворотної якісної зміни матеріальних та нематеріальних його властивостей, який відбувається в результаті взаємодії зовнішнього і внутрішнього середовища функціонування

підприємства та забезпечує його постійну життєздатність за умов проведення адекватних внутрішньоорганізаційних змін.

3. З'ясування техніко-технологічних і організаційно-економічних особливостей функціонування ГТП та адаптація до них методики оцінювання рівня розвитку підприємства дали змогу оцінити розвиток ГТП, який на сьогодні визначено як незадовільний (обмежений). Це викликано в основному низьким рівнем економічної ефективності функціонування ГТП та нерациональним використанням ресурсів у процесі транспортування і зберігання природного газу. Дослідження тенденцій на світовому ринку газу свідчать про зменшення попиту на природний газ, скорочення міжнародної торгівлі газом, який постачається на ринок трубопроводами, постійно зростаючу міжпаливну конкуренцію. Все це послаблює позиції природного газу як на світовому, так і на національному ринку енергоресурсів та негативно впливає на розвиток вітчизняного ринку газу загалом і функціонування ГТС України зокрема.

4. Встановлено, що стан ГТП ускладнюється через загострення негативних особливостей їх функціонування як природної монополії, зокрема незацікавленості у провадженні ефективної діяльності. Це спричинило високий рівень собівартості транспортування природного газу, низький рівень оновлення техніко-технологічної бази та інноваційності діяльності, неефективність управління, необґрунтованість тарифної політики. Нині функціонування ГТП має яскраво виражені ознаки адміністративної монополії, що викликано гіпертрофією державної власності та застосуванням неринкового регулювання їх діяльності. Доведено, що одним із шляхів усунення недоліків функціонування ГТП як природної монополії є гармонізація відносин «держава – газотранспортні підприємства – споживачі».

5. Обґрунтовано процедуру побудови ланцюга цінності газотранспортних послуг як одного з інструментів дослідження потенційних джерел створення вищої цінності для споживачів та одночасно зниження витрат на транспортування природного газу. За результатами дослідження витрат за побудованим ланцюгом цінності газотранспортних послуг, встановлено, що у структурі витрат ГТП домінують витрати на транспортування природного газу, проте практично не відбувається фінансування заходів з розвитку персоналу, формування і підтримки інфраструктури підприємства, технологічного розвитку, незначними є витрати на організацію і ведення зовнішньоекономічної і внутрішньозбутової діяльності.

6. Удосконалено діагностику факторів зовнішнього середовища і сили їх впливу на функціонування й розвиток підприємств, яка передбачає реалізацію трьох етапів: підготовчого, оціночного, рекомендаційно-контролінгового, що дає змогу своєчасно виявити загрози і можливості розвитку підприємства, а

відтак приймати ефективні управлінські рішення. Здійснено декомпозицію факторів зовнішнього середовища ГТП України, зокрема: виокремлено три ієрархічні рівні: фактори глобального, макро- та мікрохарактеру; систематизовано фактори в розрізі семи компонент середовища; розглянуто інститути, організації, інституції, через які здійснюється взаємодія зовнішнього середовища і ГТП, та виявлено характер і силу впливу факторів на функціонування і розвиток ГТП.

7. Удосконалено методичний підхід до комплексного оцінювання рівня нестабільності факторів зовнішнього середовища підприємств, який передбачає виявлення нестабільності в розрізі окремих компонент за чотирма критеріями: складності, взаємозалежності, мінливості та невизначеності факторів, що дало можливість визначити їх джерела та характер, а відтак сформувати ефективну реакцію підприємства на зміни у зовнішньому середовищі. Виявлено відносно нестабільний рівень зовнішнього середовища ГТП, що має чітку тенденцію до підвищення.

8. Розроблено інтегральний підхід до оцінювання готовності підприємства до змін, у межах якого визначено готовність до змін як гармонізований стан усіх підсистем підприємства, за якого вони здатні злагоджено відповісти на дію зовнішніх і внутрішніх факторів, застосовуючи адаптаційні чи біфуркаційні інструменти механізму управління змінами, зберігаючи при цьому стійкість свого функціонування і розвитку; сформовано алгоритм і побудовано багатофакторну структурну модель оцінювання готовності підприємства до змін; здійснено обґрунтування доцільності і необхідності застосування при цьому апарату нечіткої логіки.

9. Доведено, що за умов нестабільності середовища економічна свідомість працівника є суперечливою, що відображається в посиленні опору працівників тим чи іншим змінам на підприємстві. Обґрунтовано необхідність розвитку соціально-професійних якостей персоналу, що в умовах нестабільності середовища функціонування підприємства є запорукою високої готовності працівників до змін та послаблення опору їх практичній реалізації, а відтак – забезпечення розвитку підприємства.

10. Сформовано концепцію управління розвитком підприємства, яка ґрунтується на парадигмі управління змінами і включає такі компоненти: змістовну, методологічно-цільову, оцінювально-діагностичну, організаційно-управлінську, кожна з яких, будучи органічною складовою процесу управління, разом з тим має певну мету і змістовне наповнення. На основі запропонованої концепції побудовано механізм управління змінами на ГТП, в межах якого обґрунтовано підходи та методи управління змінами, адаптаційну та біфуркаційну складові з відповідним набором інструментів, що є практичним

рішенням завдання щодо забезпечення ефективної реалізації системних змін на ГТП.

11. Здійснено моделювання стійкості розвитку підприємства на основі використання функціонально-аналітичного підходу, в рамках якого застосовано: матричний метод, що дозволив побудувати матрицю можливих станів стійкості функціонування і розвитку підприємства; метод субтрактивної кластеризації, що дав змогу диференціювати стани стійкості розвитку підприємства у межах зон; представлено стійкість розвитку підприємства функцією залежності від нестабільності зовнішнього середовища і внутрішньоорганізаційної готовності підприємства до змін. Для цього використано рівняння параболоїда та побудовано криву стійкості розвитку підприємства, завдяки чому стало можливим оцінити рівень стійкості розвитку підприємства та його приналежність до зони стійкості. Моделювання стійкості розвитку підприємства є науковим підґрунтям для ідентифікації рівня стійкості розвитку підприємства та розроблення матриці стратегічного вибору з метою забезпечення нового, більш стійкого його стану.

12. Практичне застосування одержаних у роботі результатів забезпечить розвиток вітчизняних ГТП в умовах зростаючої нестабільності середовища їх функціонування на основі підвищення їх внутрішньоорганізаційної готовності до необхідних змін. Результати проведених досліджень щодо виявлення загроз і можливостей з боку впливу факторів компонент зовнішнього середовища функціонування ГТП, прогнозування рівня їх нестабільності, виявлення передумов успішного втілення змін дає підстави пропонувати фахівцям ПАТ «Укртрансгаз», ПрАТ «Газтранзит з іноземними інвестиціями» вивчити отримані нами результати, які слугують підґрунтям для забезпечення стійкості функціонування і розвитку ГТП на основі принципу наукового підходу, що ґрунтується на застосуванні наукових та прикладних досліджень в управлінні розвитком підприємства.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. Запухляк І. Б. Розвиток газотранспортних підприємств в умовах нестабільності середовища їх функціонування: теорія і практика: монографія / І. Б. Запухляк. – Івано-Франківськ: ІФНТУНГ, 2016. – 328 с. (13,87 друк. арк.).
2. Запухляк І. Б. Управління потенціалом енергозбереження газотранспортних підприємств : монографія / І. Б. Запухляк, О. Г. Дзьоба за ред. А. В. Шегди. – Івано-Франківськ: ІФНТУНГ, 2011. – 208 с. (7,76 друк. арк., особисто автору належить 6,52 друк. арк.). *Особистий внесок здобувача:*

автором здійснено розгляд теоретичних і практичних аспектів формування та оцінювання потенціалу енергозбереження ГТП.

3. Стратегічне управління нафтогазовими підприємствами України: технології, механізми та інструменти реалізації: наукова монографія / І. Б. Запухляк та ін.; за заг. ред. В. П. Петренка. – Івано-Франківськ: ІФНТУНГ, 2015. – 468 с. – С. 186–241 (22,9 друк. арк., особисто автору належить 2,75 друк. арк.). *Особистий внесок здобувача: автором розглянуто теоретичні та прикладні аспекти формування механізму енергозбереження як основи ресурсного забезпечення стратегічного управління нафтогазовими підприємствами.*

Статті у вітчизняних наукових фахових виданнях, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

4. Запухляк І. Б. Управління гомеостазом підприємства як новітня парадигма забезпечення його розвитку / І. Б. Запухляк // Формування ринкових відносин в Україні. – 2013. – Вип. 12 (151). – С. 146–150. (0,45 друк. арк.).

5. Запухляк І. Б. Методичне забезпечення оцінювання інвестиційної привабливості підприємства як передумова його подальшого розвитку / І. Б. Запухляк, І. Б. Грицак // Формування ринкових відносин в Україні. – 2013. – Вип. 8 (147). – С. 68–72. (0,46 друк. арк., особисто автору належить 0,38 друк. арк.). *Особистий внесок здобувача: систематизація та порівняння підходів до оцінювання інвестиційної привабливості підприємства.*

6. Запухляк І. Б. Компоненти середовища функціонування та розвитку вітчизняних газотранспортних підприємств / І. Б. Запухляк, Т. Б. Яськевич // Науковий вісник Івано-Франківського національного університету нафти і газу: Серія «Економіка та управління в нафтовій і газовій промисловості». – 2014. – Вип. 1 (9) – С. 55–60. (0,65 друк. арк., особисто автору належить 0,59 друк. арк.). *Особистий внесок здобувача: класифікація факторів середовища функціонування газотранспортних підприємств за ієрархічними рівнями, опис інститутів, через які відбувається взаємодія, та визначення стилю такої взаємодії.*

7. Запухляк І. Б. Взаємозв'язок генези підприємства та економічної сутності людини-працівника / І. Б. Запухляк, Г. О. Зелінська // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». – 2014. – Вип. 7. Ч. 3. – С. 20–23. (0,48 друк. арк., особисто автору належить 0,39 друк. арк.). *Особистий внесок здобувача: обґрунтування ролі працівника у розвитку підприємства та побудова системи мотивації людини-працівника, людини-власника та людини соціально-духовної.*

8. Запухляк І. Б. Інтеграція вищої освіти як один з механізмів забезпечення інтелектуальної складової розвитку вітчизняних нафтогазових підприємств / І. Б. Запухляк, Г. О. Зелінська // Формування ринкових відносин в

Україні. – 2014. – №11 (162). – С. 103–107. (0,49 друк. арк., особисто автору належить 0,2 друк. арк.). *Особистий внесок здобувача: обґрунтування необхідності та шляхів підвищення інтелектуального розвитку персоналу ГТП шляхом отримання другої освіти.*

9. Запухляк І. Б. Реінжиніринг як інструмент забезпечення інноваційного розвитку вітчизняних нафтогазових підприємств / І. Б. Запухляк, І. І. Василик, І. С. Стефанишин // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Економіка». – 2015. – Т. 23, № 10/1. – С. 68–73. (0,54 друк. арк., особисто автору належить 0,42 друк. арк.). *Особистий внесок здобувача: розглянуто види реінжинірингу та шляхи його здійснення на ГТП.*

10. Запухляк І. Б. Теоретичні аспекти визначення стійкості підприємства як передумови забезпечення його розвитку / І. Б. Запухляк // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Економіка і менеджмент». – 2015. – Вип. 12. – С. 90–93. (0,54 друк. арк.).

11. Запухляк І. Б. Модель McKinsey 7S як інструмент оцінювання готовності газотранспортних підприємств до змін / І. Б. Запухляк // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство». – 2015. – Вип. 3. – С. 136–140. (0,51 друк. арк.).

12. Запухляк І. Б. Функціонування вітчизняних газотранспортних підприємств як природної монополії: економічна сутність та об'єктивна потреба / І. Б. Запухляк // Науковий вісник Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу. Серія «Економіка та управління в нафтовій і газовій промисловості». – 2015. – Вип. 2 (12) – С.23–28. (0,74 друк. арк.).

13. Запухляк І. Б. Теоретико-прикладні аспекти формування ланцюга цінності газотранспортних послуг в системі забезпечення їх конкурентоспроможності / І. Б. Запухляк // Науковий вісник Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу. Серія «Економіка та управління в нафтовій і газовій промисловості». – 2015. – Вип. 1 (11) – С. 10–15. (0,57 друк. арк.).

14. Запухляк І. Б. Сучасні підходи до управління витратами вітчизняних газотранспортних підприємств / І. Б. Запухляк, Л. Т. Гораль // Науково-виробничий журнал «Нафтогазова галузь України. Серія «Економіка». – 2015. – № 5 (17). – С. 13–15. (0,46 друк. арк., особисто автору належить 0,39 друк. арк.). *Особистий внесок здобувача: обґрунтування різниці у виникненні витрат на ГТП та оцінювання витрат на транспортування природного газу за ланцюгом створення цінності.*

15. Запухляк І. Б. Інформаційне забезпечення прийняття управлінських рішень в умовах нестабільності / І. Б. Запухляк, І. І. Василик // Науковий вісник

Буковинського державного фінансово-економічного університету. Економічні науки. – 2015. – Вип. 28. Ч. 1. – С 96–98. (0,42 друк. арк., особисто автору належить 0,29 друк. арк.). *Особистий внесок здобувача: обґрунтування необхідності формування у персоналі інформативних навичок за умов нестабільності зовнішнього середовища.*

16. Запухляк І. Б. Розвиток підприємства та нестабільність середовища: суть та параметри / І. Б. Запухляк // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». – 2015. – Вип. 13. Ч. 1. – С. 87–89. (0,37 друк. арк.).

17. Запухляк І. Б. Інституційні передумови забезпечення розвитку вітчизняних газотранспортних підприємств в умовах нестабільності / І. Б. Запухляк // Теоретичні та прикладні питання економіки. – 2016. – Вип. 1 (32). – С. 85–92. (0,59 друк. арк.).

18. Запухляк І. Б. Теоретико-прикладні аспекти екологічної спрямованості розвитку вітчизняних газотранспортних підприємств / І. Б. Запухляк // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». – 2016. – Вип. 16. Ч. 4. – С. 66–69. (0,48 друк. арк.).

19. Запухляк І. Б. Концептуальні засади та прикладні аспекти оцінювання готовності до змін вітчизняних газотранспортних підприємств [Електронний ресурс] / І. Б. Запухляк // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2016. – Вип. 9. – С. 298–303. – Режим доступу: <http://global-national.in.ua>. (0,67 друк. арк.).

20. Запухляк І. Б. Теорія та практика оцінювання нестабільності зовнішнього середовища вітчизняних газотранспортних підприємств [Електронний ресурс] / І. Б. Запухляк // Економіка і суспільство. – 2016. – Вип. 2. – Режим доступу: <http://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal-2>. (0,49 друк. арк.).

21. Запухляк І. Б. Теоретичні передумови щодо побудови концептуальної моделі управління стійким розвитком підприємств / І. Б. Запухляк, А. В. Шегда // Теоретичні та прикладні питання економіки. – 2016. – Вип. 2 (33). – С. 38–47. (0,6 друк. арк., особисто автору належить 0,35 друк. арк.). *Особистий внесок здобувача: побудова моделі управління стійкістю розвитку ГТП та опис її елементів.*

Статті у наукових фахових виданнях, що входять до міжнародних наукометричних баз даних, депозитаріїв та пошукових систем:

22. Запухляк І. Б. Методичні підходи до діагностики середовища вітчизняних газотранспортних підприємств в контексті їх подальшого розвитку // І. Б. Запухляк // Проблеми і перспективи розвитку підприємництва. – 2014. – № 2 (7). Том 2. – С. 158–162. (0,57 друк. арк.).

23. Запухляк І. Б. Розвиток підприємства: сутність та джерела / І. Б. Запухляк // Проблеми і перспективи розвитку підприємництва. – 2015. – № 2 (9). – С. 177–182. (0,47 друк. арк.).

24. Запухляк І. Б. STEEPLE-аналіз макросередовища вітчизняних газотранспортних підприємств / І. Б. Запухляк // Проблеми і перспективи розвитку підприємництва. – 2016. – № 1 (12). – С. 69–74. (0,55 друк. арк.).

25. Запухляк І. Б. Інституційні засади забезпечення розвитку вітчизняних газотранспортних підприємств / І. Б. Запухляк // Економічний часопис-XXI. – 2016. – № 158 (3-4(2)). – С. 39–42. (0,72 друк. арк.).

Статті у зарубіжних наукових виданнях:

26. Запухляк І. Б. Підходи до управління розвитком підприємства / І. Б. Запухляк // Prospects of economic development in the global crisis: Collection of scientific articles. – Academic Publishing House of the Agricultural University Plovdiv, Bulgaria, 2015. – P. 120–124. (0,38 друк. арк.).

27. Zapuhlyak I. B. Project management as a tool of development strategies domestic enterprises of gas transportation / I. B. Zapuhlyak / Economic Processes Management: International Scientific E-Journal. – 2015. – № 1. – Access mode: <http://epm.fem.sumdu.edu.ua>. (0,55 друк. арк.).

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

28. Запухляк І. Б. Місце і роль спільних підприємств у розвитку міжнародного бізнесу України / І. Б. Запухляк, І. Б. Грицак // Інформаційно-аналітичні аспекти еволюційного розвитку економіки України у контексті світових тенденцій : матеріали Всеукраїнської міжвузівської наук.-практ. конф., 21 березня 2012 р. – Івано-Франківськ, 2012. – С. 61–62. (0,17 друк. арк., особисто автору належить 0,12 друк. арк.). *Особистий внесок здобувача: розглянуто переваги спільних підприємств та обґрунтовано їх роль у розвитку міжнародного підприємництва.*

29. Запухляк І. Б. Оцінювання рівня розвитку вітчизняних газотранспортних підприємств на основі ресурсного підходу / І. Б. Запухляк // Управління соціально-економічним розвитком держави, регіону, підприємства: матеріали Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції, 4 листопада 2013 р. – 4 грудня 2013 р. – Полтава, 2013. – С. 37–39. (0,12 друк. арк.).

30. Запухляк І. Б. Мотивація енергозбереження як один із напрямків розвитку вітчизняних газотранспортних підприємств / І. Б. Запухляк // Теорія та практика стратегічного управління розвитком галузевих і регіональних суспільних систем : матеріали IV Всеукраїнської наук.-практ. конф., 15–17 травня 2013 р. – Івано-Франківськ, 2013. – С. 148–150. (0,16 друк. арк.).

31. Запухляк І. Б. Методи дослідження впливу факторів середовища вітчизняних газотранспортних підприємств на їх функціонування та розвиток / І. Б. Запухляк // Проблеми і перспективи розвитку підприємництва: матеріали VIII Міжнародної наук.-практ. конф., 21 листопада 2014 р. – Харків, 2014. – С. 24–25. (0,14 друк. арк.).

32. Запухляк І. Б. Концептуальні засади проектного управління на вітчизняних газотранспортних підприємствах у контексті забезпечення їх ефективності та розвитку / І. Б. Запухляк // Соціально-економічні підсумки 2014 року: реалії та перспективи: матеріали Міжнародної наук.-практ. конф., 26-27 грудня 2014 р. – Львів, 2014. – С.105–107. (0,16 друк. арк.).

33. Запухляк І. Б. Перспективи впровадження концепції реінжинірингу в бізнесі як спосіб удосконалення системи управління / І. Б. Запухляк, І. І. Василик, М. В. Шевченко // Економіка і менеджмент 2015: перспективи інтеграції та інноваційного розвитку: матеріали Міжнародної наук.-практ. Інтернет-конф. 23-24 квітня 2015 р. – Дніпропетровськ. – 2015. – С. 61–64. (0,14 друк. арк., особисто автору належить 0,07 друк. арк.). *Особистий внесок здобувача: розглянуто суть реінжинірингу та практичну можливість його реалізації в системі управління підприємством.*

34. Запухляк І. Б. Необхідність дослідження нестабільності функціонування вітчизняних газотранспортних підприємств на основі застосування рекурентного аналізу / І. Б. Запухляк // Сучасний стан, актуальні проблеми та перспективи розвитку обліку, контролю та аналізу: матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. до 20-річчя кафедри обліку і аудиту ІФНТУНГ, 16–17 жовтня 2015 р., м. Івано-Франківськ. – 2015. – С. 169–171. (0,16 друк. арк.).

35. Запухляк І. Б. Сутність та необхідність дослідження ланцюга цінності послуг підприємств з транспортування природного газу / І. Б. Запухляк, І. С. Стефанишин // Пошук ефективних механізмів промислового розвитку в контексті сучасної економічної теорії: матеріали Міжнародної наук.-практ. конф., 24–25 квітня 2015 р. – У 2-х частинах. – Київ : ГО «Київський економічний науковий центр», 2015. – Ч. 1. – С. 81–84. (0,2 друк. арк., особисто автору належить 0,16 друк. арк.). *Особистий внесок здобувача: побудовано ланцюг цінності газотранспортних послуг і обґрунтовано необхідність дослідження витрат за ланцюгом цінності в системі управління витратами підприємства.*

36. Запухляк І. Б. Формування ланцюга цінності в системі управління конкурентоспроможністю вітчизняних газотранспортних підприємств / І. Б. Запухляк // Теорія і практика стратегічного управління розвитком галузевих і регіональних суспільних систем: матеріали V Міжнародної наук.-

практ. конф. 20-22 травня 2015 р. – Івано-Франківськ, 2015. – С. 121–123. (0,16 друк. арк.).

37. Запухляк І. Б. Нестабільність середовища підприємства: суть та параметри / І. Б. Запухляк // Перспективи розвитку економічної системи в умовах нестабільності: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 4–5 вересня 2015 р., м. Дніпропетровськ: НО «Перспектива». – 2015. – С. 42–44. (0,21 друк. арк.).

38. Запухляк І. Б. Теоретико-прикладні аспекти еколого-економічного регулювання діяльності вітчизняних газотранспортних підприємств / І. Б. Запухляк, І. В. Федорович // Економіко-культурологічне позиціонування України в світовому глобалізаційному просторі: матеріали I Міжнародної наук.-практ. конференції, 14–15 лютого 2016 р. – Кошице (Словаччина), 2016. – С. 66–69. (0,23 друк. арк., особисто автору належить 0,18 друк. арк.). *Особистий внесок здобувача: доведено необхідність еколого-економічного регулювання та виокремлено його особливості на прикладі діяльності газотранспортних підприємств.*

39. Запухляк І. Б. Скорочення втрат газу при аваріях – один із шляхів підвищення прибутковості газотранспортних підприємств / І. Б. Запухляк, І. В. Федорович // Економічні проблеми сучасності та стратегії інноваційного розвитку економіки: матеріали Міжнародної наук.-практ. конференції, 18–19 березня 2016 р. – Львів, 2016. – С. 129–131. (0,2 друк. арк., особисто автору належить 0,1 друк. арк.). *Особистий внесок здобувача: здійснено класифікацію втрат газу.*

40. Запухляк І. Б. Експертне оцінювання готовності газотранспортних підприємств до змін на основі нечіткої логіки / І. Б. Запухляк // Економіка та управління в нафтогазовому комплексі України: актуальні проблеми, реалії та перспективи: матеріали Міжнародної наук.-практ. конференції 21-23 вересня 2016 р., м. Івано-Франківськ. – С. 207-209. (0,14 друк. арк.).

41. Запухляк І. Б. Теоретико-методичні та прикладні аспекти оцінювання енергоефективності процесу транспортування природного газу при різних типах приводів ГПА / І. Б. Запухляк // Перспективи розвитку економіки в контексті євроінтеграційних процесів: збірник тез наукових робіт учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції, 27-28 травня 2016 р. – Одеса : ЦЕДР, 2016. – С. 38–41. (0,2 друк. арк.).

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

42. Моделювання енергомосткості транспортування природного газу / І. Б. Запухляк, С. А. Побігун // Формування ринкових відносин в Україні. – 2011. – № 2. – С. 197–200. (0,43 друк. арк., особисто автору належить 0,35

друк. арк.). *Особистий внесок здобувача: сформовано модель енергомосткості транспортування природного газу і розглянуто практичні аспекти її реалізації.*

43. Запухляк І. Б. Оцінка ефективності функціонування механізму енергозбереження підприємства / І. Б. Запухляк // Теоретичні та прикладні питання економіки. – 2011. – Вип. 25. – С. 179–184. (0,41 друк. арк.).

44. Запухляк І. Б. Енергоощадливість як фактор економічного розвитку вітчизняної газотранспортної системи / І. Б. Запухляк // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21.15 – С. 90–95. (0,47 друк. арк.).

45. Запухляк І. Б. Управлінська культура як складова регіонального освітнього менеджменту / І. Б. Запухляк, Г. О. Зелінська // Теоретичні та прикладні питання економіки. – 2012. – Вип. 27. Том 2. – С. 300–305. (0,39 друк. арк., особисто автору належить 0,19 друк. арк.). *Особистий внесок здобувача: розглянуто стилі управління та їх роль у забезпеченні ефективності управлінських процесів.*

АНОТАЦІЯ

Запухляк І. Б. Теоретико-методологічні основи розвитку газотранспортних підприємств в умовах нестабільності середовища їх функціонування. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності). – Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, Івано-Франківськ, 2017.

Дисертаційна робота присвячена поглибленню теоретико-методологічних положень та розробленню практичних рекомендацій, спрямованих на забезпечення розвитку газотранспортних підприємств в умовах нестабільного середовища їх функціонування. Сформовано концепцію управління розвитком підприємства та удосконалено методологію дослідження його розвитку в умовах нестабільності. Розглянуто стан та проблеми розвитку вітчизняних газотранспортних підприємств, здійснено оцінювання рівня їх розвитку. Узагальнено сучасні тенденції функціонування газотранспортних підприємств як суб'єкта природних монополій, виявлено існуючі суперечності та шляхи їх подолання.

Побудовано ланцюг цінності газотранспортних послуг і з'ясовано витрати за його елементами. Удосконалено діагностику зовнішнього середовища підприємства та методичний підхід до комплексного оцінювання рівня нестабільності його факторів. Розроблено інтегральний підхід до оцінювання готовності підприємства до змін та здійснено оцінювання готовності газотранспортних підприємств до змін. Обґрунтовано потребу соціально-професійного розвитку персоналу як необхідну умову забезпечення розвитку підприємства у швидко змінюваних умовах. Здійснено моделювання стійкості

функціонування і розвитку газотранспортних підприємств з урахуванням їх внутрішньоорганізаційної готовності до змін та рівня нестабільності зовнішнього середовища, на цій основі розроблено практичні рекомендації щодо забезпечення розвитку газотранспортних підприємств.

Ключові слова: розвиток, нестабільність середовища, готовність до змін, управління розвитком підприємства, газотранспортні підприємства.

АННОТАЦИЯ

Запухляк И. Б. Теоретико-методологические основы развития газотранспортных предприятий в условиях нестабильности среды их функционирования. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.00.04 – экономика и управление предприятиями (по видам экономической деятельности). – Ивано-Франковский национальный технический университет нефти и газа, Ивано-Франковск, 2017.

Диссертация посвящена углублению теоретико-методологических положений и разработке практических рекомендаций, направленных на обеспечение развития газотранспортных предприятий в условиях нестабильной среды их функционирования. Сформирована концепция управления развитием предприятия и усовершенствована методология исследования его развития в условиях нестабильности среды. Рассмотрены состояние и проблемы развития отечественных газотранспортных предприятий, осуществлено оценивание уровня их развития.

Исследованы особенности функционирования газотранспортных предприятий как субъекта природных монополий, обнаружены существующие противоречия и пути их преодоления. Построена цепь ценности газотранспортных услуг и выяснены расходы по ее элементам. Усовершенствованы процедура диагностики внешней среды предприятия и методический подход к комплексной оценке уровня нестабильности ее факторов. Разработан интегральный подход к оценке готовности предприятия к изменениям и осуществлено оценивание готовности газотранспортных предприятий к изменениям. Обоснована потребность социально-профессионального развития персонала как необходимое условие обеспечения развития предприятия в быстро меняющихся условиях. Осуществлено моделирование устойчивости функционирования и развития газотранспортных предприятий с учетом их внутреннеорганизационной готовности к изменениям и уровня нестабильности внешней среды, на этой основе разработаны практические рекомендации по обеспечению развития газотранспортных предприятий.

Ключевые слова: развитие, нестабильность среды, готовность к изменениям, управление развитием предприятия, газотранспортные предприятия.

ABSTRACT

Zapukhliak I. B. Theoretical and Methodological Basis of Gas Transmission Enterprises Development under Unstable Environment. – Manuscript.

Thesis for a Doctor's of Economic Degree by speciality 08.00.04 – Economics and management of enterprises (according to types of economic activity). – Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, Ivano-Frankivsk, 2017.

The Thesis is devoted to the development of both theoretical and methodological provisions and practical guidelines and recommendations, which are oriented to gas transmission enterprises development under unstable environment of the enterprise.

The Thesis deals with the main theories of social and economic systems development and reveals their significance in the enterprise development researches; it defines a concept of «unstable environment of the enterprise» and examines the specifications laying its grounds; it covers the methodology of enterprise development under unstable conditions and considers the conceptual basis of correlation between unstable external environment and business continuity and enterprise development. It suggests to consider the enterprise development as a process of inconvertible qualitative change of its material and nonmaterial properties, caused by interaction of external and internal environment of enterprise and provides its constant working life under domestic organizational enterprise readiness and availability to a change.

The Thesis examines the state and problems of gas transmission enterprise development within the context of European integration processes; evaluates its development level; explores the functional features of gas transmission enterprises as a subject of natural monopolies, reveals the contradictions of such business operation and ways of their coping; designs a value chain gas transmission services and examines the expenses on the value chain, considers the ecological aspects of gas transmission enterprises operation.

It is formed an indicator system for level evaluation of gas transmission enterprise development in view of three target groups: resource use indicators at gas transmission enterprises; indicators that characterize the process of natural gas transmission; cost effectiveness indicators of gas transmission enterprise functioning. It is determined that as of today the operation of gas transmission enterprise possess strongly pronounced characteristics of administrative monopoly, caused by state property hypertrophy and the use of nonmarket regulation of its operation which in

turn led to a range of major faults. The paper demonstrates the necessity for a value chain design of gas transmission services as one of the research tools for the potential source analysis of adding a higher value for consumers and in the meantime reduction in expenses for natural gas transmission.

The author improves a diagnostic procedure of enterprise external environment. Unlike the existing ones, it suggests three stages: preparatory – in terms of which research and methodology base for analysis is formed; evaluative – proceeded by analytical research of external environmental factors of enterprise; recommendatory and controlling – provides with practical guidelines and recommendations development for necessary management activities to use opportunities or reduce threads from the external environment. The author suggests the grading system for unstable external environment, which lets to approach to a level detection of unstable environment based on four criteria and in the context of separate external environmental components.

It is developed the integral approach to the enterprise readiness rating for changes that proves the necessity to consider the enterprise readiness for changes on the systematic approach, it is formed the three-level grading system using the provisions of the fuzzy sets theory and interval scale to measure the availability and readiness for changes at the level of internal, group and elementary factors which helped to determine an integral indicator of enterprise readiness for changes, to identify the reasons of unreadiness of enterprise separate elements for changes which makes the basis for enterprise development under unstable environment. It proves the necessity of the employee development, primarily its social and spiritual qualities which under unstable environment of the enterprise is a guarantee of employee availability and readiness for changes and resistance reduction to their practical application. It helps to ensure the enterprise development under unstable environment.

It is formed the concept of enterprise development management under unstable environment which is built upon the change management model and includes the following components: informative, methodological, evaluative and diagnostic, managerial. It is accomplished the simulation of gas transmission enterprise continuity and development with due regard to their domestic organizational availability for changes and unstable external environment level. The practical use of the results obtained in the Thesis will provide the development of national GTE under growing unstable environment of the enterprise on the ground of increasing the readiness of the domestic elements for necessary changes.

Key words: development, unstable environment, availability and readiness for a change, enterprise development management, gas transmission enterprise.